

Etnická diferenciacie základních škol: příklad města Brna

Laura Fónadová, Tomáš Katrňák

Abstrakt

V České republice patří etnicita mezi zásadní sociální determinanty vzdělanostních nerovností. Role etnicity je nejviditelnější na úrovni základního vzdělávání. Příspěvek se zaměřuje na otázku, zda české základní školství vykazuje v tomto směru diferenciací (případně segregační) tendence a zda dochází k posilování či oslabování těchto tendencí. Pro výzkum jsme vybrali město Brno, které se již od roku 2006 každý rok zúčastňuje celostátního projektu fotografování prvních tříd základních škol. Díky pravidelné vysoké účasti brněnských škol poskytuje tato akce v rámci města unikátní data, která umožňují zmapovat první třídy základních škol v Brně z hlediska etnického složení. Zaměřujeme se na to, jak se mění počet, velikost a především etnická skladba prvních tříd na brněnských základních školách mezi roky 2006 až 2014. Etnickou strukturu tříd zjišťujeme metodou externí kategorizace. Data představujeme nejen pomocí deskriptivních statistik (procent), ale analyzujeme je také pomocí log-lineárních modelů. Naše výsledky ukazují, že ve vybraném období lze mezi brněnskými základními školami sledovat etnickou diferenciaci a tento trend mírně posiluje. Na úrovni Brna přitom dochází ke dvojnásobné etnické diferenciaci. První je strukturálně podmíněná, druhou vysvětlujeme chováním majoritní populace.

Klíčová slova: základní školy, etnicita, romské děti, nerovnosti ve vzdělávání, diferenciacie ve vzdělávání, Česká republika

Abstract

Ethnicity is a fundamental social determinant of educational inequalities in the Czech Republic. It is already manifesting at the level of primary education. The present paper focuses on the question whether Czech primary education shows any segregation tendencies, and whether these tendencies are strengthening or weakening over time. For the purpose of this paper, we work with data from the city of Brno, which has been participating every year since 2006 in a nationwide project that gathers photos of pupils enrolled in first grade of elementary schools. Thanks to the regular attendance in this project (about 80 percent of all Brno schools), this event provides unique data that allow us to map the ethnical composition of first grades of primary schools in Brno. We focus on how the number, size and, above all, the ethnic composition of the first grades in Brno schools vary between 2006 and 2014. The ethnic composition of the classes is examined by the method of external categorization. We employ both univariate and log-linear modelling analyses to explore our data and present our results. Our findings indicate that ethnic differentiation can be observed among Brno primary schools in the selected period and this trend is slightly strengthening. There is a double differentiation of Roma children at the city level. One is structurally conditioned, while the other can be explained by social action.

Keywords: primary schools, ethnicity, Roma children, inequalities in education, school differentiation, Czech Republic

1. Úvod

Pocitovaná či okolím připisovaná etnická příslušnost je v české společnosti dlouhodobě výrazným prediktorem znevýhodnění ve vzdělávacím procesu. Vztah etnicity a vzdělanostních nerovností se přitom týká v české společnosti zejména či téměř výhradně romských dětí. Již v roce 2001 deklaruje tzv. Bílá kniha (MŠMT, 2001) zásadní význam prvního stupně základního vzdělávání pro korekci případných znevýhodnění dětí a uvádí též, že je „třeba minimalizovat trvalé vyčleňování žáků se sociálními, zdravotními a učebními problémy“ (MŠMT, 2001:47). I většina současných doporučení v oblasti vzdělávací politiky (viz strategické dokumenty) se shoduje na tom, že je žádoucí heterogenní skladba žáků/studentů a celkově co nejméně segregace ve vzdělávání. Podle Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020 by český vzdělávací systém neměl umožňovat formální diferenciaci vzdělávacích cest na nižších stupních vzdělávání (MŠMT Strategie).

Zásadním impulsem pro veřejnou debatu o vzdělávání romských dětí v českém kontextu se stal rozsudek Evropského

soudu pro lidská práva v roce 2007, ve kterém soud konstatoval nepřímou diskriminaci romských dětí na základě jejich disproportionálního zastoupení ve zvláštních, posléze praktických školách.¹

Na fakt, že diskriminace romských dětí nepřestala v českém školství existovat ani po zrušení tzv. zvláštních škol a zavedení inkluze, upozorňují i aktuálnější články a studie (např. zpráva Amnesty International, 2013; Cashman, 2017). Existenci romských tříd či romských škol v případě běžných základních škol a případy diskriminace ve vzdělávání na základě etnického původu přiznává i vládní výroční zpráva o stavu lidských práv za rok 2017 (Zpráva o stavu lidských práv...). Na segregační tendence českého vzdělávacího systému poukazuje i další vládní dokument, který uvádí, že v základních školách s 50 a více procentním podílem romských žáků se ve školním roce 2016/17 podle odhadů vzdělávala v ČR téměř čtvrtina (24,3 %) všech romských žáků (viz Zpráva o stavu romské menšiny..., 2017:30).

V tomto článku se zaměřujeme na etnickou diferenciaci v primárním vzdělávání v Brně. Cílem našeho textu je zjistit, zda se

mění etnická skladba prvních tříd na brněnských základních školách v období 2006 až 2014. Znamená to, že se zaměřujeme na poměr romských a neromských dětí, které nastupují do prvních tříd, a zkoumáme, jak se tento poměr mění podle škol a městských částí Brna. Naše data tvoří fotografie školních tříd, které každoročně veřejně publikoval deník Mladá fronta Dnes. Fotografie byly pořízeny v rámci celorepublikového projektu Prvnáčky, kterého se v námi sledovaném období zúčastnilo více než 80 % všech brněnských základních škol. Na datech jsme kromě počtu a velikosti tříd zjišťovali počet dětí označených prostřednictvím externí kategorizace jako romské a jiné etnické, abychom odpověděli, jak se mění podíl romských dětí v prvních třídách v jednotlivých školách a městských částech. Z obecnějšího hlediska tedy odpovídáme na otázku, zda oslabuje či posiluje etnická diferenciacie základních škol na úrovni města Brna. Jde o období před systémovým zavedením inkluzivního vzdělávání do českých škol, což znamená, že námi analyzovaná data ukazují, jaká byla na brněnských školách situace z hlediska etnické skladby dětí před zavedením inkluzivního opatření.

Nerovné šance na vzdělání a romské děti

Co se týká problematiky rovného přístupu ke vzdělání podle sociálního původu, formálně v České republice nic nebrání tomu, aby se procesu vzdělávání účastnil každý bez ohledu na svůj sociální původ, a to až po nejvyšší patra vzdělávacího systému. Výzkumy zabývající se tímto tématem však ukazují, že přesto dochází k trvalému znevýhodnění nižších sociálních vrstev (např. srov. Simonová, 2003; Katrňák, 2004; Matějů, Straková, 2006; Matějů, Straková, Veselý, 2010; Katrňák, Simonová, 2011). Signalizuje to existenci sociálních bariér, které musejí žáci a rodiny jejich původu překonávat. Vedle toho se žáci liší ekonomickými a kulturními zdroji, jimiž disponují jejich rodiče, aby mohli tyto bariéry překonávat. V neposlední řadě sociologové identifikují i rozdílné vzdělanostní aspirace žáků podle jejich rodinného původu, které se promítají do „atraktivnosti“ a tedy usilování o rozdílné vzdělanostní stupně (Breen, Rotman, 1995; Goldthorpe, 2000). Tyto tři příčiny (bariéry, zdroje a aspirace) formují rozdílné vzdělanostní výsledky. Česká společenskovední produkce se však více zaměřuje na vliv sociálního původu než na etnické rozdíly (srov. Fónadová, Katrňák, Simonová, 2019).

Na selektivní povahu českého školství dle socioekonomických kritérií poukazuje i nejnovější zpráva OECD (2018), přičemž Česká republika již dlouhodobě patří mezi země Evropy, kde sociální původ jedince výrazně ovlivňuje jeho dosažené vzdělání a kde již výběr základní školy ovlivňuje budoucí školní dráhu dětí. Nejde přitom ani tak o školu samotnou, nýbrž o to, s kým žák či žákyně do školy či třídy chodí, tedy o rodinné zázemí spolužáků (srov. Greger, Simonová, Straková, 2015). Mechanismus diferenciace v českém primárním vzdělávání, tedy jak rodinné zázemí žáka ovlivňuje prostřednictvím výběru základní školy jeho následnou vzdělávací dráhu, popisují ve svém příspěvku Straková a Simonová (2015). Poukazují přitom na to, jak možnost výběru základní školy přispívá, zejména ve větších městech, k posilování vzdělanostních nerovností.

Některé zprávy či studie se přímo zabývají situací romských dětí v českém vzdělávacím systému a poukazují na systémovou diskriminaci a upírání práv na rovné vzdělávání romským dětem. Mezi ně patří zprávy „Stigmata. Segregovaná výuka Romů ve školách střední a východní Evropy“ (Liga lidských práv 2007), „Rozvoj vzdělávání Romů v České republice“ (Roma Education Fund 2007), „Nedokončený úkol. Romští žáci v České republice stále čelí překážkám ve vzdělání“ (Amnesty International 2009), anebo dokument organizace Open Society Foundations (2016) či již výše citovaná

„Cashman“ (2017). Tématu etnicky segregovaných škol na úrovni základního vzdělávání se věnuje i sociologická studie Nekorkak, Souralová, Vomastková (2011), v níž autoři ukázali, že romské školy nefungují jako potenciální statusový výtah, ale naopak posílají žáky zpět do romské komunity a k zavedeným životním trajektoriím svých rodičů.

Etnická data a problematika jejich sběru

Sběr etnických dat bývá nejen u nás předmětem řady rozporů. První problém vyplývá z toho, že etnicita či etnická identita není vrozená vlastnost a nemá proto své objektivní ukazatele. Současná sociální věda proto přistupuje k etnicitě jako k sociálně konstruovanému jevu, přičemž určit jednoznačné hranice etnicity není možné (Barth, 1969; Eriksen, 2012). Druhý problém souvisí s právem každého jedince na sebeurčení a jakékoli nálepkování zvenčí je v rozporu s tímto právem.

Sběr etnických dat je však nezbytný v situaci, kdy neexistuje jiný spolehlivější způsob zjištění, zda nedochází - ať k záměrné či nezáměrné - segregaci osob dle etnicity. Otázce oprávněnosti či smyslu vnější identifikace romských žáků na českých základních školách se podrobněji věnuje Klípa (2017). Uvádí, že externí „labelování“ (označování) je nevyhnutelné především proto, že umožňuje odhalení diskriminace na českých školách, což tradiční metody sebezařazení (použité např. při Sčítání lidu) neumožňují. Sběr etnických dat přitom nepředstírá politickou neutralitu, je motivován přesvědčením o potřebnosti řešení sociální integrace Romů. Sběr těchto dat i se všemi kontroverzemi, které ho doprovázejí, směřuje k vytvoření rovných, či chceme-li spravedlivých vzdělávacích příležitostí (Klípa, 2017). Po vynesení rozsudku v kauze D. H. a spol.² se navíc česká vláda zavázala ke sběru etnických dat právě proto, aby byla schopna dopady svých opatření empiricky zdokumentovat.

Důvody, které vedou k potřebnosti zjišťování etnických dat, vycházejí též z poznatků o obecně nižším stupni dosaženého vzdělání Romů v ČR ve srovnání s celorepublikovými hodnotami, což je doložitelné z dat z posledního Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011. Také Zpráva o stavu romské menšiny (2017) zmiňuje velmi nízký stupeň zastoupení romských žáků, studentů v sekundárním a ještě nižší v případě terciárního vzdělávání. Jelikož se jedná o systémový jev, MŠMT konstatuje, že „údaje o počtech romských dětí, žáků a studentů jsou údaji nezbytnými pro stanovení kvalifikovaných odhadů ukazatelů vzdělávání a vzdělávací soustavy“ (MŠMT, 2016:3). Obvykle se tyto údaje zjišťují pomocí zaměstnanců škol (ředitelů, jiní představitelů škol). Slabinou takových odhadů je však subjektivita či

osobní postoj posuzovatele. „Tyto skutečnosti pak samozřejmě mohou významně ovlivnit relevanci sebraných údajů a výrazně zkreslit trendové hodnocení,“ konstatuje zpráva MŠMT (2016: 8).

V naší analýze identifikujeme romské dítě na základě metody připsaného romství, která je podle zprávy MŠMT (2016) nejčastější příčinou diskriminace. Zjišťujeme tedy podíl žáků označených jako romské. Pracujeme s pojetím etnicity ve smyslu sociálního faktu, kdy přisuzovaná etnicita vytváří tlak k určitému jednání. Na základě označení někoho si jedinec vymezuje svůj vztah, své jednání, ke druhé osobě. Děje-li se to systematicky, vede to ke klasickému vzorci definice situace. V případě našeho výzkumu sledujeme, jak běžná laická identifikace škol generuje v krajním důsledku tzv. „romské školy“.

Nevýhodou této metody externí kategorizace je omezená znalost kontextových informací. Na rozdíl od zjišťování prostřednictvím zaměstnanců škol (ředitelů, učitelů školy), které použilo ministerstvo (MŠMT, 2016), máme omezené znalosti, které mohou být zohledněny při identifikaci etnicity (na fotografických vidíme jen oblečení, účes a výraz tváře dětí). Výhodou naší metody je však eliminace míry individuální subjektivnosti při definici etnicity tím, že sčítání v celém časovém rozsahu prováděly tytéž osoby (celkem 3), čímž jsme dosáhli vyšší reliability dat. Při identifikaci sice mohlo dojít k nadhodnocování nebo naopak podhodnocování romských dětí, nicméně protože se nejedná o náhodnou, ale systematickou odchylku, na změny v trendech to nemělo vliv. Navíc, jak uvádí zpráva MŠMT (2016) s odvoláním na nález České školní inspekce, při takovém postupu identifikace žáků nedochází díky zachování anonymity k poškození jejich osobnostních práv (nedochází totiž k identifikaci konkrétních osob).

Data

Naše data tvoří fotografie školních tříd každoročně veřejně publikované deníkem *Mladá fronta Dnes*. Jedná se o barevné fotografie, pořízené ve třídách nebo v exteriéru školy. Otištěné fotografie jsou dostupné v každém roce v příslušném říjnovém vydání regionální přílohy deníku.

Analýzu jsme omezili na fotografie zveřejněné mezi roky 2006 až 2014 (v tomto období je zastoupeno největší počet škol). I když projekt fotografií začal již v roce 2005, větší na brněnských škol se do něho zařadila až v roce 2006. Rok 2014 je zase posledním rokem, po kterém významněji klesá počet zúčastněných škol. Ukončení naší analýzy tímto rokem však má i svůj teoretický význam. Jedná se o období před plošným zavedením inkluze v rámci základního vzdělávání, které nebylo ještě reálně poznamenáno tímto sociálně politickým opatřením.

Údaje jsme získali prostřednictvím 3 kodérů, kteří všechny fotografie tříd ve vybraném období jednotlivě a nezávisle na sobě kódovali z hlediska několika proměnných. Konkrétně jsme určovali, kolik je na fotografii v každé třídě dětí celkem, kolik je z toho romských dětí, kolik je zbylých dětí a vše se zřetelem na pohlaví dětí. Dále jsme určovali též počet přítomných učitelek a učitelů na fotce.³

Pro účely analýzy jsme jednotlivé roky sloučili do 3 období (2006–2008, 2009–2011, 2012–2014). Abychom mohli do našeho datového souboru zahrnout co nejvíce škol, podmínkou bylo, aby škola byla přítomna alespoň v každém období, nikoli v každém roce. To je vysvětlením rozdílného N v jednotlivých letech v tabulce 1.

Z 29 městských částí v Brně chybí v našem souboru 4 odlehle části, na jejichž území se ZŠ nenacházejí (Ivanovice, Kníničky, Ořešín a Útěchov) a 2 městské části, jejichž školy se projektu focení nezúčastnily v celém námi sledovaném období (Medlánky a Žebětín). V celku zbylých 23 městských částí máme zachyceno souhrnně 84 % základního souboru základních škol v Brně k roku 2014.⁴ Tabulka 1 prezentuje jednotlivé městské části a počet analyzovaných škol v nich v letech 2006 až 2014.

V případě Králova Pole, z jejíž 5 škol (na území MČ) se v našem datovém souboru nacházejí pouze 2, neboť z důvodu námi stanovené podmínky jsme museli dvě vyloučit a jedna chyběla v projektu úplně,

jsme se rozhodli ji zahrnout pouze do souhrnných deskriptivních výsledků. Jelikož zastoupení škol za tuto městskou část je příliš nízké, což by zkreslovalo údaje za celou městskou část, z následně detailnější analýzy jsme ji vyloučili.

Jednotkou naší analýzy je škola. Vysvětlovanou proměnnou je etnicita v jednotlivých prvních třídách školy, která má dvě kategorie (neromské dítě, romské dítě). Shoda kodérů při kódování etnicity byla v 82 % případů. Problém neshody v kódovaných případech lze řešit následujícími způsoby: 1) spočítat aritmetický průměr napříč kodéry; 2) oslovit arbitrárního super kodéra, který sporné případy rozhodne; 3) odhadnout modely pro každou sadu dat (pro jednotlivé kodéry) a prezentovat aritmetický průměr modelových parametrů.

V části deskriptivní analýzy, která představuje základní vhled do dat, jsme zvolili první řešení. Deskriptivní analýza ukazuje procentuální zastoupení romských dětí v jednotlivých školách a městských částech, a proto bylo toto řešení nejvhodnější. V log-lineární analýze, která prezentuje diferenciální trendy na základě etnické příslušnosti, jsme zvolili třetí řešení. Odhadli jsme tedy 3 totožné log-lineární modely pro 3 rozdílné sady dat a parametry z těchto modelů jsme zprůměrovali (doporučení stejného postupu srov. Rubin, 1987; Schafer, 1997).

Prezentaci našich výsledků jsme se rozhodli z etických důvodů omezit na vyšší celky, jako jsou roky a městské části. Pokud

v rámci městských částí ukazujeme, jaké jsou diferenciální tendence mezi jednotlivými školami, tyto školy anonymizujeme (přiradili jsme jim čísla v rámci městských částí a prezentujeme je pod těmito čísly). Naším cílem není v žádném případě prohlubovat etnickou diferenciaci na úrovni základního školství v Brně, k čemuž by zveřejnění výsledků za jednotlivé školy mohlo přispívat.

Jelikož absolutní počty žáků v jednotlivých městských částech by při rozdílném počtu zastoupených škol neposkytly srovnatelné údaje, v tabulce 2 uvádíme vývoj průměrného počtu prvňáků připadajících na jednu školu v jednotlivých městských částech. V námi sledovaném období roste relativní počet prvňáků v Brně (platí to i z hlediska absolutních počtů), což odpovídá celorepublikovému trendu nástupu demograficky relativně silnějších ročníků prvňáků po roce 2005.

Výsledky: romští prvňáčci v Brně

Romské děti, resp. děti označené jako romské, představují v období od roku 2006 do 2014 kontinuálně přibližně kolem 9 % populace všech brněnských prvňáků (graf 1). Pro srovnání zde uvedme, že dle dat, ze kterých vychází dokument Strategie romské integrace v Jihomoravském kraji, žilo v roce 2013 v Brně asi 15–17 tis. Romů, což odpovídalo přibližně 4% zastoupení z celkového počtu cca 400 tis. obyvatel Brna (Strategie romské integrace, 2013). Rozdíl má

Tabulka 1. Počet analyzovaných škol podle městských částí v letech

Městská část	rok									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Celkem
Bohunice	1	2	2	2	2	2	2	2	2	17
Bosonohy	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
Bystrc	2	3	3	3	3	3	3	3	3	26
Černovice	1	2	2	2	2	2	2	2	2	17
Chrlice	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
Jehnice	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
Jih	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Jundrov	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Kohoutovice	1	2	2	2	2	2	2	2	2	17
Komín	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
Kr.Pole	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Líšeň	1	4	4	4	4	4	4	4	3	32
Maloměřice Obřany	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
Nový Lískovec	1	2	2	2	2	2	2	2	2	17
Řečkovice	2	2	2	2	2	2	2	1	1	16
Sever	6	8	7	6	8	8	8	8	7	66
Slatina	1	1	2	2	2	2	2	2	1	15
Starý Lískovec	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
Střed	8	11	12	12	12	12	12	12	12	103
Tuřany	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
Vínohrady	1	2	2	2	2	2	2	2	2	17
Žabovřesky	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Židenice	4	4	4	4	4	4	4	4	4	36
Celkem	46	60	61	60	62	62	62	61	58	532

Tabulka 2. Průměrný počet žáků na školu podle městských částí v letech

Městská část	rok									Celkem
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Bohunice	35.0	39.0	43.5	67.0	54.0	63.0	73.5	61.5	70.0	57.5
Bosonohy	17.0	16.0	16.0	24.0	25.0	16.0	22.0	22.0	36.0	21.6
Bystrc	34.0	43.7	42.0	44.7	39.0	47.3	47.0	49.3	60.7	45.7
Černovice	22.0	34.0	28.0	32.0	34.0	39.0	32.5	39.0	44.5	34.6
Chrlice	30.0	35.0	39.0	42.0	33.0	45.0	49.0	39.0	58.0	41.1
Jehnice	24.0	27.0	26.0	27.0	22.0	33.0	25.0	37.0	20.0	26.8
Jih	26.0	29.0	28.0	32.0	28.0	28.0	42.5	33.5	30.0	30.8
Jundrov	15.0	15.5	23.5	25.0	32.5	22.5	35.0	37.5	29.0	26.2
Kohoutovice	39.0	42.0	43.5	48.0	56.5	51.0	54.5	57.0	51.0	49.8
Komín	51.0	54.0	61.0	55.0	83.0	70.0	78.0	79.0	78.0	67.7
Kr.Pole	30.0	27.0	35.5	32.0	38.5	42.5	42.0	42.0	44.5	37.1
Líšeň	41.0	49.8	55.3	49.8	61.5	58.3	68.0	70.0	75.3	59.9
Maloměřice Obřany	31.0	34.0	29.0	43.0	42.0	37.0	49.0	48.0	50.0	40.3
Nový Lískovec	39.0	36.0	33.0	34.0	43.0	35.5	40.5	55.5	39.0	39.5
Řečkovice	38.0	53.0	68.0	60.5	47.5	54.5	70.5	11.0	29.0	51.5
Sever	29.7	37.8	36.6	47.7	42.9	48.0	51.8	48.6	47.1	43.7
Slatina	36.0	42.0	35.5	38.5	34.0	42.0	44.0	46.5	52.0	40.7
Starý Lískovec	34.3	27.7	35.0	33.3	29.3	31.0	33.3	36.0	37.0	33.0
Střed	40.9	43.4	47.1	49.6	44.8	49.8	52.0	52.0	53.9	48.5
Tuřany	51.0	39.0	32.0	39.0	35.0	36.0	47.0	42.0	36.0	39.7
Vinohrady	47.0	45.5	44.5	36.5	47.0	43.5	53.5	47.5	47.0	45.7
Žabovřesky	46.5	32.0	42.0	36.5	40.5	52.0	64.5	71.0	53.5	48.7
Židenice	40.8	47.3	44.3	48.8	40.3	49.8	48.8	51.5	51.3	46.9
Celkem	35.1	38.9	41.0	43.7	42.6	45.7	50.4	49.4	49.6	44.3

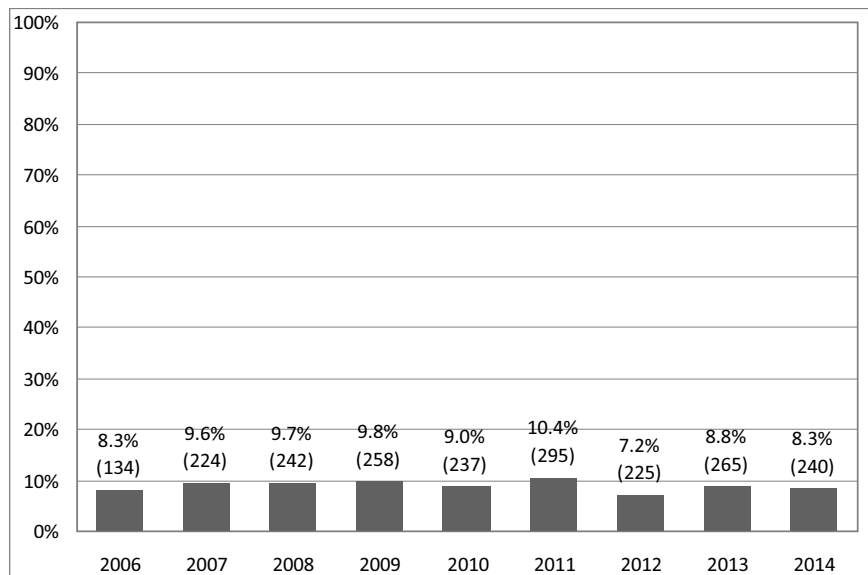
racionální vysvětlení a koresponduje s údaji z posledního Sčítání lidu v roce 2011, ve kterém u žen uvádějících romskou národnost byla zjištěna vyšší míra plodnosti než v celkové populaci ČR⁵. Jistá část rozdílu může být způsobena i odlišnou metodou zjišťování etnické příslušnosti. Námi získané informace o podílu romských žáků prvních tříd v Brně jsou tedy v souladu s údaji o počtu Romů, které jsou pro dané období z jiných zdrojů k dispozici.

Z hlediska naší analýzy je u grafu 1 podstatné, že se podíl romských prvňáků v Brně ve sledovaném období zásadně nemění. Graf 2 ukazuje podíl romských prvňáků z celkového počtu všech prvňáků v jednotlivých čtvrtích města, což ukáže do jaké míry je Brno etnicky diferencované z prostorového hlediska.

Při pohledu na jednotlivé městské části vidíme ve sledovaném období větší podíl romských prvňáků oproti celoměstskému průměru zejména na Středu a na Severu (jak jsme uvedli, za Královo Pole nemáme z důvodu větší absence škol zcela spolehlivé údaje).

Podíváme-li se na rozložení romských prvňáků mezi jednotlivými brněnskými městskými částmi (tabulka 3), více než polovina romských dětí prvních tříd se opět koncentruje do dvou městských částí Střed a Sever. Další desí procent pak identifikujeme ve školách dvou dalších částí (Židenice a Královo Pole). Všechny tyto městské části nalezneme uprostřed Brna a vyznač-

Graf 1. Podíl romských prvňáků ze všech prvňáků v Brně v letech 2006–2014



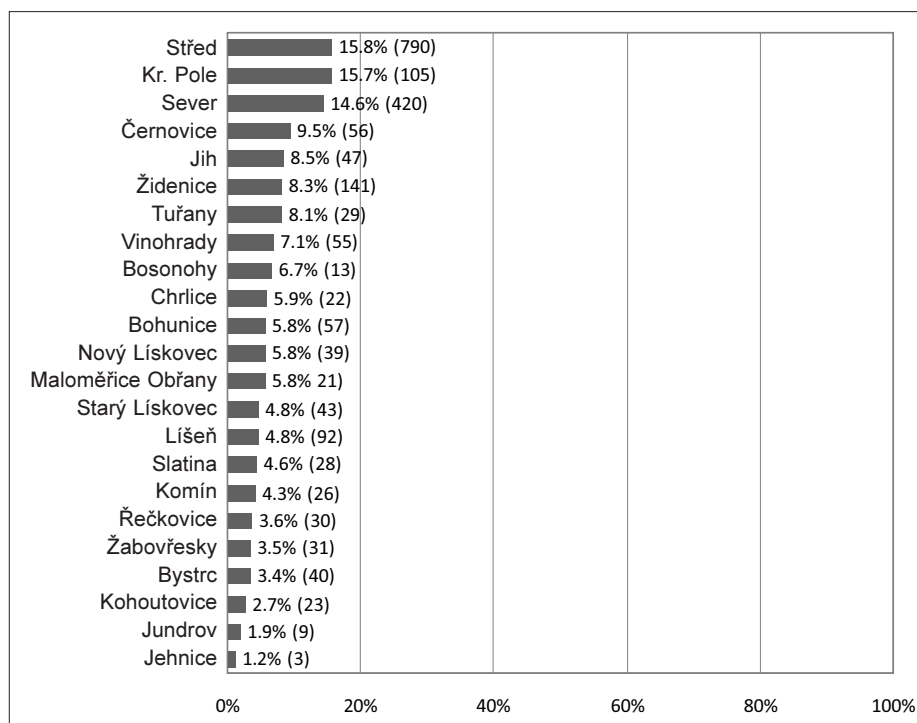
Poznámka: Čísla v závorce ukazují absolutní počet.

jí se vyšším poměrem romských obyvatel na svém území, na kterých se dle dokumentu Strategie romské integrace zároveň nacházejí i sociálně vyloučené lokality (Strategie romské integrace, 2013). Od centra směrem na severozápad Brna jsou pak městské části s minimálním poměrem Romů na svém území.

Více než dvě třetiny romských prvňáků v Brně (průměrných 68 % za celé devítileté

období) nastupuje na základní školu, která se nachází v částech města s větší koncentrací romských obyvatel, z toho 57 % v etnicky nejmíšenějším Středu a Severu. Poměrně významný je přitom nárůst podílu romských prvňáků v prvních třech městských částech mezi prvním a třetím obdobím z 60 % na 66 %, tedy zjišťujeme, že prostorová koncentrace romských žáků prvních tříd v průběhu období posiluje.

Graf 2. Podíl romských prvňáků ze všech prvňáků podle městských částí (za roky 2006–2014)



Poznámka: Čísla v závorce ukazují absolutní počet.

Tabulka 3. Rozložení romských prvňáků podle městských částí a období

	období							
	2006/2008		2009/2011		2012/2014		celkem	
	%	n	%	n	%	n	%	n
Střed	34.67%	208	41.14%	325	35.21%	257	37.26%	790
Sever	19.17%	115	17.59%	139	22.74%	166	19.81%	420
Židenice	6.67%	40	4.94%	39	8.49%	62	6.65%	141
Kr.Pole	4.67%	28	4.18%	33	6.03%	44	4.95%	105
Líšeň	3.67%	22	4.43%	35	4.79%	35	4.34%	92
Bohunice	1.00%	6	5.06%	40	1.51%	11	2.69%	57
Černovice	3.33%	20	1.27%	10	3.56%	26	2.64%	56
Vinohrady	2.83%	17	2.28%	18	2.74%	20	2.59%	55
Jih	3.33%	20	2.03%	16	1.51%	11	2.22%	47
Starý Lískovec	3.33%	20	1.65%	13	1.37%	10	2.03%	43
Bystrc	2.50%	15	1.90%	15	1.37%	10	1.89%	40
Nový Lískovec	2.33%	14	2.03%	16	1.23%	9	1.84%	39
Žabovřesky	1.83%	11	1.39%	11	1.23%	9	1.46%	31
Řečkovice	1.33%	8	2.41%	19	0.41%	3	1.42%	30
Tuřany	2.67%	16	1.14%	9	0.55%	4	1.37%	29
Slatina	0.67%	4	2.03%	16	1.10%	8	1.32%	28
Komín	1.33%	8	1.52%	12	0.82%	6	1.23%	26
Kohoutovice	1.50%	9	0.76%	6	1.10%	8	1.08%	23
Chrlice	1.33%	8	1.01%	8	0.82%	6	1.04%	22
Maloměřice Obřany	1.17%	7	0.63%	5	1.23%	9	0.99%	21
Bosonohy	0.00%	0	0.38%	3	1.37%	10	0.61%	13
Jundrov	0.17%	1	0.25%	2	0.82%	6	0.42%	9
Jehnice	0.50%	3	0.00%	0	0.00%	0	0.14%	3
Celkem	100%	600	100%	790	100%	730	100%	2120

Poznámka: Městské části jsou seřazeny sestupně podle celkového podílu v posledním sloupci. Sloupce n ukazují absolutní počet romských žáků v jednotlivých městských částech z celkového počtu romských žáků v Brně za dané období.

Brno je tedy etnicky značně diferencované dle čtvrtí. Klíčovou otázkou naší analýzy je proto, co se děje uvnitř čtvrtí, tedy zda v rámci nich dochází k další etnické diferenciaci mezi školami, zda konkrétní školy posilují a jiné oslabují z hlediska přítomnosti romských prvňáků. V této části analýzy redukuje počet čtvrtí, a to na základě kombinace poznatků z deskriptivní části naší analýzy podpořené údaji krajského strategického dokumentu (Strategie romské integrace, 2013). Z hlediska sledovaného fenoménu zůstává 6 klíčových městských částí. Po vyloučení Králova Pole tedy sledujeme dále tyto: Střed, Sever, Židenice, Černovice a Jih.

Graf 3 ukazuje míru koncentrace romských dětí (prvňáků) na základních školách vybraných městských částí Brna. Na třech základních školách Brna najdeme velmi silnou koncentraci romských prvňáků. V případě dvou škol v městské části Střed lze z hlediska etnické skladby žáků prvních tříd za devítileté období sledování hovořit přímo o romských školách. Na druhé straně najdeme v této městské části opačný pól, jmenovitě školy s minimálním podílem žáků označených jako romské v prvních třídách, kde prakticky případně průměrně nanejvýš jeden romský prvňák na jednu školní třídu. Podobný vzorec lze pozorovat i v Brně Sever, kde však nenacházíme případy zcela romských škol. Střed je tedy z hlediska etnické diferenciaci svých škol ve srovnání se Severem polarizovanější, v případě Severu je diferenciací odstupňovaná.

K analýze vývoje počtů romských žáků na jednotlivých školách v rámci městských částí Brna jsme analyzovali naše data pomocí log-lineárního modelování. Tato statistická technika kontroluje vliv nerovné distribuce Romů v rámci města Brna, která pak může poznamenávat výběr základní školy pro jejich potomky. Jinými slovy řečeno, tuto techniku jsme použili, abychom „očistili“ vývoj etnické diferenciaci od jejích strukturálních příčin. Tabulka 4 ukazuje výsledky odhadnutého log-lineárního modelu v termínech šancí. Konkrétně vidíme kolikrát je vyšší nebo nižší šance na přítomnost romského dítěte v první třídě školy u pěti městských částí Brna ve srovnání s tou samou šancí za celé Brno. Číslo 1 znamená, že je tato šance stejná jako v celém Brně, číslo větší než 1 ukazuje kolikrát je tato šance vyšší, a číslo menší než 1 ukazuje kolikrát je tato šance nižší. Rozdíly se tedy interpretují v termínech násobků a podílů (čísla jsou v rámci městských částí seřazená shora dolů podle prvního období 2006/2008). Například u školy 1 v městské části Střed je šance na přítomnost romského prvňáka v období 2006/2008 13krát vyšší než v celém Brně. V čase se pak tato šance zvyšuje na 13,5 pro období 2009/2011 a na 19,1 pro období 2012/2014. U škol v té samé čtvrti, které mají naopak menší šance na přítomnost romského dítěte než je průměr

v Brně, se naopak tyto šance nemění, u některých se i snižují. Například u školy Střed 9 byly šance na přítomnost romského prvňáka v období 2006/2008 0,90krát menší než v celém Brně, v následujícím období 2009/2008 byly tyto šance 0,85krát menší a v období 2012/2014 o 0,47krát.

Čísla v tabulce 4 jinými slovy ukazují, které školy tzv. „stahují“ v čase výrazněji romské děti a které vykazují opačnou tendenci. Tím však netvrdíme, že by šlo o záměrnou strategii těchto škol. Přepokládáme spíše rozdílnou míru sociální atraktivnosti různých škol pro romské a neromské rodiny, kde však nelze vyloučit ani strategii záměrného vyhýbání se určitým školám ze strany rodin právě z důvodu etnické skladby jejich žáků. Ovšem k přijetí takového závěru by bylo nutné mít podrobné statistiky ukazující tzv. spádovou turistiku.

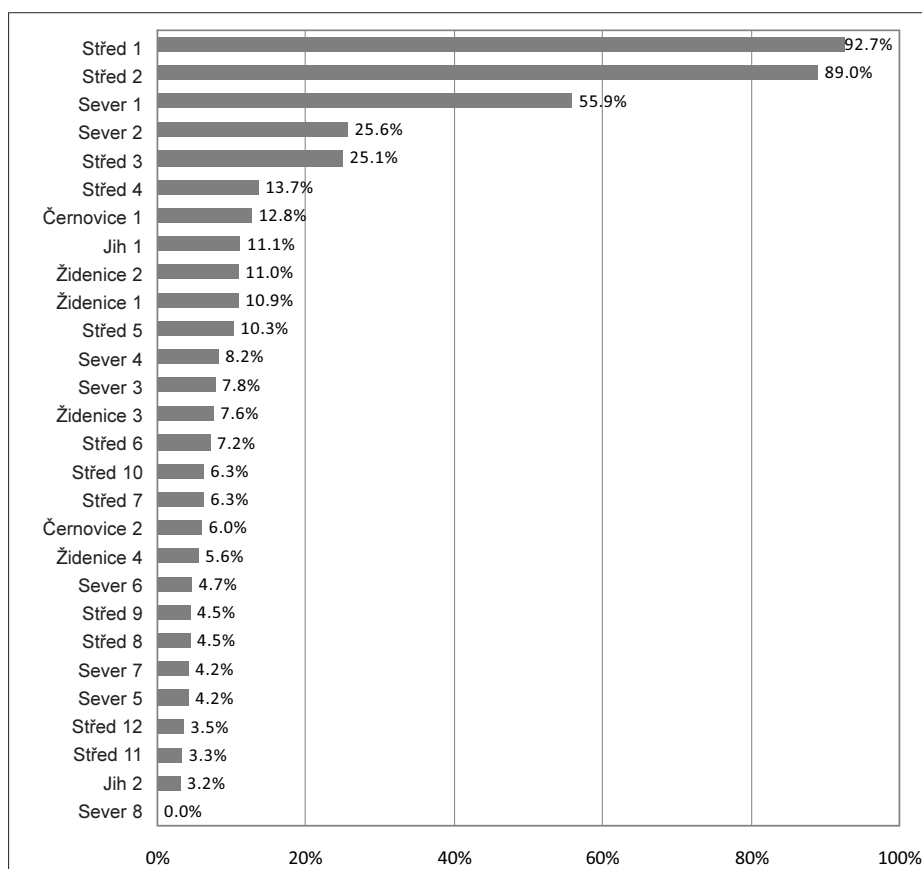
Závěr

V Brně mezi lety 2006 a 2014 lze hovořit o značné etnické diferenciaci základních škol (z hlediska skladby jejich prvních tříd) dle městských částí. 57 % romských prvňáků se soustřeďuje do částí Střed a Sever (průměrný údaj za celé období). Zde je hlavním vysvětlením prostorová koncentrace romských rodin v těchto čtvrtích. Nárůst podílu romských žáků v prvních třídách v nich je mezi prvním a třetím obdobím sledování z 54 % na 58 %. Bez dat zachycujících tzv. spádovou turistiku však nelze jednoznačně určit, zda tento trend posilování poměru romských dětí mezi prvňáky v městských částech Brna s vyšším podílem romských obyvatel byl dán pouze nárůstem počtu romských dětí anebo zda byl posílen či zvýrazněn odlivem neromských prvňáků.

Co se týká vývoje šancí na přítomnost romských dětí v prvních třídách v etnicky nejsmíšenějších čtvrtích, výsledky v námi sledovaném období devíti let signalizují posilování trendu diferenciacie škol. Tato tendence v případě některých škol nabývá rozměru, který naznačuje působení možného segregáčního mechanismu. Jedná se přitom o dvojitou diferenciaci (potenciálně segregaci). První je strukturálně podmíněná silnější přítomností Romů v určitých čtvrtích. A druhá je daná jednáním v rámci čtvrtí.

Podíl brněnských romských prvňáků (tedy dětí takto kategorizovaných), kteří zahajují svoji školní dráhu ve třídě, kde převažují romští spolužáci, mezi prvním a třetím obdobím vzrostl celkově ze čtvrtiny na třetinu, přičemž celkový podíl romských prvňáků ve stejném období v Brně zůstává přibližně stejný. V etnicky smíšených městských částech pozorujeme zároveň i polarizaci škol na základě etnické skladby prvních tříd. Tato tendence - obzvláště v případě některých škol - v čase posiluje. Za ještě závažnější považujeme míru nárůstu šance na

Graf 3. Podíl romských prvňáků ze všech prvňáků ve školách vybraných městských částí (za roky 2006–2014)



Poznámka: Čísla v závorce ukazují absolutní počet.

Tabulka 4. Vývoj šancí na přítomnost romských dětí v prvních třídách podle jednotlivých škol v Brně (seřazeno podle sloupce 2006/2008).

městská část	škola	2006/2008	2009/2011	2012/2014
Střed	1	13.09	13.49	19.10
Střed	2	9.49	10.03	19.19
Střed	3	2.26	2.30	2.84
Střed	4	1.56	1.59	1.97
Střed	5	1.43	1.42	1.32
Střed	6	1.27	1.23	0.86
Střed	7	1.06	1.09	1.43
Střed	8	1.02	1.04	1.29
Střed	9	0.90	0.85	0.47
Střed	10	0.89	0.89	0.84
Střed	11	0.88	0.88	0.87
Střed	12	0.79	0.79	0.77
Sever	1	4.01	4.16	6.35
Sever	2	2.11	2.19	3.44
Sever	3	1.33	0.77	0.00
Sever	4	1.18	1.20	1.37
Sever	5	1.14	1.17	1.53
Sever	6	0.80	0.82	1.07
Sever	7	0.78	0.81	1.26
Sever	8	0.06	0.07	0.13
Židenice	1	1.22	1.27	2.03
Židenice	2	1.06	1.09	1.52
Židenice	3	1.04	1.10	2.25
Židenice	4	0.87	0.91	1.40
Černovice	1	1.38	1.43	2.09
Černovice	2	0.92	0.95	1.40
Jih	1	1.57	1.55	1.34
Jih	2	0.70	0.71	0.94

přítomnost romského dítěte zejména v případě dvou škol. V deskriptivní rovině to vypovídá o nárůstu podílu romských prvňáčků mezi lety 2006 a 2014 (z 18 % v prvním období na 26 % ve třetím období), kteří zahajují školní dráhu ve třídě, ve které mají téměř výhradně jen romské spolužáky. Zde by mělo být snahou města zjišťovat, zda se zavedením inkluzivního opatření podařilo tento nepříznivý trend zastavit či nikoli.

Otázkou je, zda jde zároveň o socioekonomickou diferenciaci brněnských základních škol. Naše výsledky takový předpoklad pouze nepřímo naznačují a jeho ověření by vyžadovalo složitější výzkum. Pokud by se to prokázalo, signalizovalo by to hlubší systémové podmínky/příčiny nerovných vzdělávacích šancí, na které na celostátní úrovni reaguje mezitím i dokument Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020. Nezájímá-li však diferenciaci vzdělávacích cest, na kterou upozorňuje zmíněný dokument, jen na víceletá gymnázia a na praktické nebo speciální školy, otázkou zůstává, zda jiné formy časné selekce dětí nepředstavují latentní diferenciaci škol, které pak formují rozdílné vzdělávací příležitosti, na což upozorňují i Straková a Simonová (2015).

- 1 Zvláštní školy byly zrušeny školským zákonem (zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání) a byly nahrazeny kategorií základních škol praktických pro potřeby dětí s lehkým mentálním postižením.
- 2 Dne 13. listopadu 2007 vydal Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku rozsudek velkého senátu ve věci D. H. a ostatní proti České republice, ve kterém většinou hlasů dospěl k závěru, že Česká republika porušila zákaz diskriminace stěžovatelů ve spojení s jejich právem na vzdělání.
- 3 Jelikož není možné rozlišovat, zda se jedná nutně o učitelky či učitele, bereme tento údaj spíše ve smyslu pedagogických pracovníků.
- 4 Do základního souboru běžných základních škol nejsou zahrnuty speciální školy různého typu, školy při nemocnicích či diagnostickém ústavu a mezinárodní školy.
- 5 Dle dat Českého statistického úřadu v roce 2011 připadlo u romské národnosti 2,48 dítěte na jednu ženu starší 15 let. Pro srovnání úhrnná plodnost za celou Českou republiku byla v tomtéž roce 1,43.

Literatura:

- Amnesty International. (2009). *Nedokončený úkol. Romští žáci v České republice stále čelí překážkám ve vzdělání*. London: Amnesty International.
- Amnesty International et al. (2013) *The Czech Republic's Discriminatory Treatment of Roma Breaches EU Race Directive*. Amnesty International European Institutions

Office. http://www.amnesty.eu/content/assets/doc2013/czech_roma_submission_190413_final.pdf

Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of social difference*. Boston: Little Brown.

Breen, R., D. B. Rottman. (1995). *Class Stratification. A Comparative Perspective*. New York: Harvester.

Cashman, L. (2017). New label no progress: institutional racism and the persistent segregation of Romani students in the Czech Republic. *Race Ethnicity and Education*. Vol. 20, No. 5: 595–608. DOI: 10.1080/13613324.2016.1191698.

Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Fónadová, L., T. Katrňák a N. Simonová (2019). The Czech Republic: From Ethnic Discrimination to Social Inclusion in the Educational System. In Peter A. J. Stevens, A. Gary Dworkin. *The Palgrave Handbook of Race and Ethnic Inequalities in Education*. 2nd edition. Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan, s. 381–421, Volume 1.

Goldthorpe, J. H. (2000). "Outline of a Theory of Social Mobility." Pp. 230–258 in J. H. Goldthorpe (ed.). *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Greger, D., J. Simonová, J. Straková (eds.) (2015). *Spravedlivý start? Nerovné šance v předškolním vzdělávání a při přechodu na základní školu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.

Katrňák, T. (2004). *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: SLON.

Katrňák, T., N. Simonová (2011). "Intergenerační vzdělanostní fluidita a její vývoj v České republice v letech 1989 až 2009." *Sociologický časopis* 47, 2:207–242.

Klípa, O. (2017). Chasing "Statistical Roma": Ethnic Data Collection in Czech Primary Schools. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Vol. 16, No. 1: 32–50.

Liga lidských práv. (2007). *Stigmata. Segregovaná výuka Romů ve školách střední a východní Evropy*. Brno: Evropské centrum pro práva Romů. Liga lidských práv.

Matějů, P., J. Straková (eds.) (2006). *Nerovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.

Matějů, P., J. Straková, A. Veselý (eds.) (2010). *Nerovnosti ve vzdělávání: od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MŠMT (2001). *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice (Bílá kniha)*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

MŠMT (2016). *Zpráva ze zjišťování kvalifikačních odhadů počtu romských žáků v základních školách ve školním roce 2016/17*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

MŠMT. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020*.

Nekorjak, M., A. Souralová, K. Vomastková (2011). *Uvznutí v marginalitě: vzdělávací trh, „romské školy“ a reprodukce sociálně prostorových nerovností*. Sociologický časopis, Vol. 47, No. 4: 657–680.

OECD (2018). *Education at a Glance 2018: OECD Indicators*. OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2018-en>

Open Society Foundations (2016). *Dopady strategické litigace. Desegregace Romů ve školství*. OSF, New York. https://osf.cz/wp-content/uploads/2016/04/OSJI_Dopady_strategicke_litigace_Desegregace_Romu_ve_skolstvi_CZ.pdf

Roma Education Fund. (2007). *Rozvoj vzdělávání Romů v České republice. Hodnocení situace v České republice a strategické směrnice Romského vzdělávacího fondu*. Budapešť: Roma Education Fund.

Rubin, D. B. (1987). *Multiple Imputation for Non-response in Surveys*. New York: J. Wiley & Sons.

Schafer, J. L. (1997). *Analysis of Incomplete Multivariate Data*. London: Chapman & Hall.

Simonová, N. (2003). *The Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989*. British Journal of Sociology of Education 24, 4:469–483.

Straková, J., J. Simonová (2015). Výběr základní školy v ČR a faktory, které jej ovlivňují. *Sociologický časopis*, Vol. 51, No. 4: 587–606.

Strategie romské integrace v Jihomoravském kraji na období 2014–2018 (2013). Brno: Jihomoravský kraj. *Zpráva o stavu lidských práv v České republice v roce 2017*. Praha: Rada vlády pro lidská práva.

Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2016. Praha: Úřad vlády České republiky, 2017.



Mgr. Laura Fónadová, Ph.D. (laura@econ.muni.cz) je odbornou asistentkou na Katedře veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně (Department of Public Economics, Faculty of Economics and Administration, Masaryk University), Lipová 41a, 602 00 Brno, Česká republika. Zaměřuje se na problematiku etnicity, nerovnosti a sociální mobility zejména v ČR.



Doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D. (katrnak@fss.muni.cz) je docentem na Katedře sociologie, Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity (Department of sociology, Faculty of social studies, Masaryk University), Joštova 218/10, 602 00 Brno, Česká republika. Zaměřuje se na sociální stratifikaci, sociální statistiku a metody analýzy dat.

Děti malovaly (ne)bezpečný svět chemie

Dne 22. května 2019 u příležitosti konání 5. národní konference „Bezpečnost a ochrana zdraví ve školství - aktuální témata 2019“ v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR v Praze byly předány ceny vítězům výtvarné soutěže (NE)BEZPEČNÝ SVĚT CHEMIE. Celostátní výtvarnou soutěž vyhlásil Výzkumný ústav bezpečnosti práce jako součást evropské kampaně „Zdravé pracoviště má nebezpečné látky pod kontrolou“. Nad soutěží, kterou podporuje Evropská agentura pro BOZP v Bilbao, převzalo záštitu Ministerstvo práce a sociálních věcí. Děti ze základních škol, nižších stupňů víceletých gymnázií a z dětských domovů vyjádřily pomocí obrázků, jak vidí nebezpečné látky kolem nás. Osmašedesát škol, dětských domovů a dalších školských zařízení z celé ČR přihlásilo do soutěže celkem 251 výtvarných prací svých svěřenců. Pět úspěšným autorům v každé kategorii byly předány hodnotné ceny. Odměnění byli i pedagogové, kteří oceněné tvůrce přihlásili do soutěže, cenu převzaly také obě školy, jejichž žáci se umístili na prvních místech.

Zdroj: MPSV